

ПАРАМЕТРИ КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Туранська В.Л.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті розглянуто поняття кількісної оцінки у лінгвістичному плані, як універсальної категорії, що виражає позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення. Проаналізовано зміст та обсяг мисленнєвого поняття кількісної оцінки у співставленні з категорійним поняттям оцінки в широкому значенні. Визначено компонент категорійної структури оцінки та її модальних аспектів, виокремлено критерії кількісних оцінок. Здійснено аналіз основних підходів до визначення поняття «предмет/суб'єкт» кількісної оцінки.

Ключові слова: кількісна оцінка, предмет, суб'єкт оцінки, інтерпретація, порівняння, лінійні лексеми.

Постановка проблеми. Аналіз логіко-філософських, математичних та когнітивно-психологічних аспектів категорії кількості дає можливість висновкувати, що кількісні відношення об'єктивного буття можуть бути пізнані в процесі людської діяльності і представлені в мові порізному.

За допомогою математичних методів (лічби, виміру, обчислення) суб'єкт пізнання – мовець може (за умови володіння та наявності у нього певних енциклопедичних знань) точно і об'єктивно визначити певну реальну кількість і виразити її в числах та формулах. У мовленні (тексті, дискурсі) точна кількість може бути передана через дескриптивні висловлення, до яких входять числівники. Напр.: «Листя тієї осені майже зовсім опало, коли Володимир Ольгердович покинув Київ, спорядивши свого майна на тисячу возів і повісивши за ним власну бойову дружину» [26].

Точної кількості у когнітивному плані протистоїть кількість приблизна, визначена нематематичними, глобально-перцептивними методами, з опертям на порівняння. Результати застосування таких пізнавальних стратегій можуть втілюватися в мовленні, в суб'єктивних оцінних інтерпретаціях, які стосуються сфери модуса: приблизних кількісних оцінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій... Кількісна оцінка як оцінка величини у філософії, логіці, германістиці, славістиці частково згадувалася у працях Акуленка, Артюнової, Булигіна, Івіна, Тимофеева, Шмельова, як інваріантне для мисленнєвої категорії кількості поняття кількісної оцінки у лінгвістичному плані. Модальність кількісної оцінки описують дослідники Вольф і Арутюнова

Мета статті. Метою статті є уточнення змісту та обсягу мисленнєвого поняття кількісної оцінки у співставленні з категорійним поняттям оцінки в широкому значенні, визначення загального і особливого у сфері оцінки в широкому тлумаченні та її частковому виявленні – кількісної оцінки, виявлення когнітивного механізму оцінної дії в специфічній галузі кількості.

Виклад основного матеріалу. Категорійне поняття оцінки щодо мовної вербалізації звично тлумачать як «найяскравішого представника прагматичного значення» і співвідносять з «...такими поняттями як норма і нормативна картина світу, альтернатива і вибір, практичне мислення і прийняття рішення» [3, с. 256]. Оцінку в широкому значенні або кваліфікацію визначаємо як судження суб'єкта пізнання про предмет, опертям для якого є порівняння цього предмета з вибраним еталоном. Дефіноване таким чином узагальнене поняття оцінки складає ядро обширної семантико-прагматичної категорії мови, різні аспекти якої активно досліджуються [4, 6].

На основі логічної концепції оцінки О.А. Івіна компонентами оцінного дійства, яке опирається на порівняння, прийнято вважати суб'єкт, предмет і підстава оцінки [5, 11]. Окремі дослідники враховують також характер оцінки [12, 22].

Суб'єктом оцінки може бути мовець або спостерігач, група осіб, соціум (загальна думка), судження яких передано в мовленні або тексті.

Предметом оцінки можуть стати різні питання довкілля у сприйнятті його людиною – суб'єктом оцінки. Таким чином, щодо предмета оцінки виділяються оцінки достовірності тих чи тих фактів (достовірно/істинно – недостовірно), існування (перебування) об'єктів у визначеному просторі чи часі (було – є – буде), утилітарної цінності (корисно – некорисно) та ін. З предметною сферою якісної та нерозчленованої якісно-кількісної визначеності об'єктів у ціннісно-значимому ставленні до людського буття оцінка пов'язана з такими лінійними лексемами: добре/байдуже/погано; краще/рівноцінно/гірше. Напр.:

– добре: «**Незде** живеш, отче, – засміявся князь» (В. Шевчук У череві апокаліптичного звіра, 15).

– байдуже: «**Сидів заціпенілий, безсилий порушити м'язами**» (В. Шевчук. Три листки за вікном, 98); «Здалеку, аж від Живодьорової хати що стояла на розі вулиці, долинуло ліниве й байдуже: *ри-и-и!* *ри-и-и!*...» (П. Загребельний. Д. д., 74).

– погано: «**Ті дівчата згодом повернулися в домівки із запухлими від плачу обличчями, і їхні розповіді про те, що творилося в княжому теремі, повзли цілим містом, обростаючи такими неблицями, яких озаньблені міщанки й придумати не могли**» (В. Шевчук У череві апокаліптичного звіра, 6).

– рівноцінно, звичайно: «**Але ні, віз був звичайний, на ньому сиділи, загорнуті з головою в свитку, мій візниця й благочестива паньматка моя**» (В. Шевчук. Три листки за вікном, 99).

– гірше: «**Снасть була кепська, нікчемна...**» (В. Шевчук. Три листки за вікном, 28).

Такий вид оцінки відносимо до власне аксіологічної оцінки. Кількісна ж оцінка своїм предметом має релевантні для предметної та комунікативної діяльності людини об'єктивні відмінності сфери кількісної визначеності.

Підставою для оцінки є порівняння, співставлення предмета з вибраним оцінним критерієм, узагальнене визначення якого та його вибір є найскладнішою проблемою при дослідженні категорії оцінки. У відомих роботах [11, 6, 2, 19, 17, 15] як критерії оцінки описано різноманітні еталони, норми ідеали, цілі, очікування, інтереси, інтенції суб'єкта пізнання. Одним з можливих критеріїв кількісних оцінок може бути мисленнєвий зміст, близький до «математичного очікування» [18].

Напр.: «**Взяв од нього благословення і всадив до столу, наказавши подати досить їстівна та пит-**

ва» (В. Шевчук У черві апокаліптичного звіра, 7). Лексема **досить** може бути зведена до формули більше/рівно/менше або багато/ні багато і ні мало або байдуже /мало, яка передає кількість їжі, яку може спожити одна людина (різний підхід до норми).

Порівняємо: характер оцінки відбиває її зв'язок з порівнянням та формує порівняльні оцінки в формулах краще/рівноцінно/гірше, а його імплікація втілюється у структурах порівняння добре/байдуже/погано – абсолютні оцінки. Хоча за аналогією кількісні оцінки за характером співпадають з тими ж двома типами оцінок.

Отже, при розгляді кількісної оцінки виділяємо її на широкому тлі семантико-прагматичної категорії оцінки за змістом предмета – кількісної визначеності об'єктів реального світу. До мовленнєво-мисленнєвого механізму її формування входять усі перераховані компоненти структури загальної оцінної дії. Поняття суб'єкта оцінки та її характеру не піддається у змістовому плані кількісної оцінки суттєвим модифікаціям. Її категоріальна специфіка пов'язана зі своєрідністю предмета та підстави кількісних оцінок, а також з відмінностями суб'єктно-предметних відношень – стратегії пізнання кількості, і, на рівні висловлення – з суміщенням в кількісно-оцінних структурах оцінних і дескриптивних компонентів. Саме ці аспекти вимагають змістового уточнення як в теоретичному, так і практичному планах.

У відношеннях «суб'єкт – предмет» розгляд оцінки кількісної визначеності речей має виходити з того, як суб'єкт оцінки сприймає (уявляє собі) об'єктивну міру речі. Так, наприклад, якась річ незалежно від свідомості, мотивів та очікування суб'єкта, що пізнає світ, може мати властивості окремішності (індивідуальності), одиничності/множинності, певної маси і просторових вимірів (довжини, ширини, висоти, об'єму тощо). Ці властивості можуть сприйматися суб'єктом і віддзеркалюватися в його свідомості й мовленні в тій чи тій формі, або, якщо суб'єкта не цікавить кількісна визначеність, можуть не віддзеркалюватися взагалі. Вважаємо, що суттєві наперед оцінні форми, які відображають реальну властиву речам кількість, його суб'єктні інтерпретації в термінах «багато/мало», «важкий/легкий», «довгий/короткий», «широкий/вузький», «високий/низький» тощо.

Напр., довжина дороги (велика) подається через порівняння: *«Немов виходив на порожню дорогу, яка засвітилася померхлою червінню і потяглася аж до неба»* (В. Шевчук. Три листки за вікном, 158), тобто довга дорога. Пор.: *«Прийшов теж Ігорів однокурсник Мирон Синютка – малий зростом, з лисуватою круглою головою, він вправлявся у критичі й за скромні студентські гроші скупував у книгарнях найновіші збірки поезій, захоплювався віршами маловідомого поета Ярослава Шпорти, й Ігор називав свого приятеля «заімпортованим на шпортознавстві»* (Р. Іваничук. Хресна проща, 8).

У низці логіко-філософських праць, присвячених вивченню оцінки в ширшому тлумаченні автори стверджують, що оцінка протистоїть пізнанню як інший спосіб відображення об'єктивної дійсності, пов'язаний з пізнанням, проте такий, що відрізняється від нього спрямуванням пізнавальної активності суб'єкта [21, 23].

Тобто, можна говорити про оцінне пізнання довілля. На основі дослідження оцінки як філософської категорії щодо кількісної оцінки стверджуємо, що кількісна оцінка формується в процесі оцінної пізнання кількості. Відмінність від власне оцінки полягає в тому, що при кількісній оцінці пізнання

квантитативних властивостей об'єкта має на меті вияв не цінності, а значущості для практичної діяльності суб'єкта, групи або суспільства не як об'єкта в цілому, а його кількісної визначеності. Значущість тлумачимо через порівняння з фондом еталонних уявлень про об'єкт або суб'єкт. Можливе перехресне оцінювання: «багато/мало і це добре/погано».

Вважаємо, що основним чинником, що конституює оцінку, є вираження відношення суб'єкта до оцінної кількості. Це відношення складається у процесі суспільного буття і практичної діяльності суб'єкта у значущій кількості з погляду її мотивів, інтересів, потреб, очікувань, інтенцій. Таке відношення досить рідко есплікується у висловленні як мотив вибору оцінної інтерпретації кількості, але завжди впливає на вибір критеріїв та спосіб оформлення результатів оцінки, тобто кількісна оцінка завжди суб'єктна і саме так входить до сфери мовної прагматики. Напр.: *«Ми тебе захотіли добровільно, ми примусили Володимира вийти з міста без бою, бо Володимир хоч і має достатній князівський гонор, але замалий силою»* (В. Шевчук. У черві апокаліптичного звіра, 12). Оцінка сил князя (його дружини) є суб'єктивною з позиції іншого історичного героя роману В. Шевчука – настоятеля Києво-Печерської Лаври Хоми.

Порівняння як когнітивний механізм, який лежить в основі оцінки, науковці трактують як спосіб встановлення однакових та відмінних рис у об'єктах, що порівнюються [16]. Поряд із загальноприйнятим в аксіології поняттям, що в основі оцінки лежить порівняння, С.О. Карцевський твердить про те, що «в основі порівняння майже завжди лежить суб'єктивна оцінка» [13]. Тобто існує постійний зв'язок між поняттям підстави для порівняння і оцінки та категорією пізнавальної активності суб'єкта.

У останньому аспекті суттєва дефініція порівняння як одного з прийомів ознайомлення з предметом у тих випадках, коли визначення поняття неможливе або не вимагається.

Із цього визначення висновковуємо, що суб'єкт пізнання може в ситуаціях, які відповідають його інтенціям, користуватися для інтерпретації реальних кількісних відмінностей порівняння однорідними величинами і виражати його результати в мовленні у порівняльній чи абсолютній формі, тобто суб'єкт може вибирати порівняння як засіб пізнання об'єкта і як форму об'єкта вираження результатів цього пізнання.

Напр.: *«І пришла їй до голови дивна думка: світ тільки позірно сонячний та гарний. Насправді ж він – черево апокаліптичного звіра, і живе в ньому це й безпросвітня тьма – немає вона ні форми, ні розміру»* (В. Шевчук. У черві апокаліптичного звіра, 35).

Для уточнення механізмів кількісної оцінки найадекватнішим вважаємо поняття «глобального порівняння», введене в психологію пізнання Жаном Піаже [18]. Подібне порівняння здійснюється за умов недиференційованого сприйняття певної кількості у цільності, деколи – разом з його розміщенням в просторово-часовому континуумі або з відношенням того, що має зміст і того, що наповнює його.

За наявності у суб'єкта відповідних знань, він може теоретично скористуватися точними методами корегування перцептивно встановленого «глобального» відношення «більше/менше»: рахунком, виміром, обчисленням. У результаті ситуації пізнання, які виникають у щоденній діяльності (в т.ч. і мовленнєвій), комуніканти не завжди можуть практично застосувати точні методи квантифікації (немає вимірних пристроїв, немає часу для проведення підрахунків

чи вимірів, є незручності при перерахунку елементів занадто великої або нестабільної більшості) або не вважають їх застосувати. У подібних випадках можливі глобальні, неаналітичні приблизні кількісні оцінки, що опираються на перцептивне порівняння.

Приводом для виявлення модальних аспектів кількісної оцінки може бути думка щодо ієрархічної підпорядкованості мовної категорії компаративності ширшій категорії модальності [8]. Модальність оцінки «добре/погано» описують і дослідники оцінки Вольф і Арутюнова [6, 4].

Підстави для кількісних оцінок перебувають до підстав для оцінки в широкому значенні в діалектичній опозиції індивідуального і загального. Цей компонент категорійної структури оцінки найскладніший для визначення.

У сфері оцінки взагалі для опису предмета лінгвістики вживають терміни «оцінюваний предмет» [11], «об'єкт оцінки» [3, 5]. Підставу для оцінки передають поняттями «відчуття або почуття», «утилітарні властивості», «взірець, ідеал, стандарт» [12], «критерії оцінки» [6], «точка відліку, байдуже ставлення, нуль» [6].

Найбільш аргументований опис критеріїв аксіологічної оцінки подибуємо в монографії Н.Д. Арутюнової [2], в якій автор доводить їх різноманітність та залежність від типу оцінки. У праці Н.Д. Арутюнової до поняття критерію оцінки наведено синонім мотив: «До числа мотивів оцінки можуть входити властивості об'єкта, пов'язані з цим об'єктом цілі, факти і прогнози, відношення до цілі, закономірності та капризи сприйняття, нормальні та «алергічні» реакції на різні види об'єктів» [2]. Об'єктивні мотиви стають критерієм оцінки завдяки «модусу думки» [3].

Співвіднесення наведених підстав та мотивів зі змістом категорії кількісної визначеності об'єктів дозволяє визначити окремі з них як такі, що функціонують у сфері кількісної оцінки, наприклад, утилітарного статусу кількісних властивостей об'єкта, особливостей їх сприйняття, відношення до цілі.

Інша велика група підстав для оцінки взагалі та кількісних оцінок зокрема складають аксіологічні норми [4, 6]. Є.М. Вольф співвідносить поняття норми з певною частиною градаційної шкали оцінного стереотипу, який існує в картині світу комунікантів та який відображає «знання стандартних ознак для відповідних об'єктів» [6]. Вона робить висновок, що шкала оцінок, її стереотип існує в усіх оцінках: і якісних і кількісних, які однаково ґрунтуються на порівнянні об'єктів у потрібному – кількісному чи якісному відношенні [6].

Ця концепція співзвучна теоретичному положенню Е. Сепіра про градування як понятійну основу квантифікації: шкала оцінок параметричної ознаки має будову, подібну до градації за інтенсивністю усєї сукупності її можливих значень або проявів у певних носіїв, віддзеркалених у фонді знання комуні кантів [20]. Такий тип шкали, так звана «видова норма» або «типовий параметричний стандарт» описаний у працях вітчизняних та зарубіжних мовознавців [1, 29, 28, 17, 27, 14, 24]. Л. М. Марчук зазначає, що «...градувані ознаки вербально визначають індивідуальне чи групове бачення світу. Дефініції при цьому підбираються відповідно за своєю чи набутим залежно від ситуації загальнокультурним, етносоціальним, груповим чи індивідуальним шкалам [14]. У такому випадку шкала градації може укладатися не цифрами, не числовим значенням, індексом, позначкою тощо (див. математичні шкали), а вербальним визначенням, кількісно-оцінною номінацією, зміст якої має дефініції «більше/менше/рівно» [14]. Такий вид еталонів може лежати в основі кількісних оцінок величини просторової та часової протяжності та інтенсивності параметрів. Напр.: *«Тож приснилася йому колишня мандрівка, в якій він тікав од знедоленого світу на край землі, туди, де колись закінчував армійську службу в морській піхоті, – намагався знайти в найвіддаленішому куточку великої тюрми хоча б якийсь захисток від насильства; поїзд мчав крізь залюднені й безлюдні простори, проїдені метастазами концтаборів, перетинав дні і ночі, а краю тюрми не було видно, й коли Северин опинився на березі Тихого океану – безмежність простору страшної держави знову, як і колись, здолала його, і він зневірився у своїй силі»* (Р. Іванчук. Бо війна, війною..., 327).

Висновки. Отже, специфіка оцінної форми відображення кількісної сторони буття формується як безпосередньо самим предметом відображення – об'єктивною кількістю у її поліморфності, так і пізнавальним відношенням суб'єкта оцінки до предмета, відношенням інтерпретації або «оцінювання», що опираються на порівняння.

Як результат порівняння мовна кількісна оцінка є приблизною номінацією, варіантом неповної ідентифікації змісту мовленнєвої структури і об'єктивної кількісної визначеності, що інтерпретується мовцем за допомогою мови, і може також аналізуватися у взаємозв'язку з категоріями модальності і семантико-синтаксичної невизначеності.

Список літератури:

1. Апресян Ю. Д. Прагматика и лексикография: прагматическая информация для толкового словаря / Ю. Д. Апресян // Пропозиционные предикаты в логическом и лингвистическом аспекте: тез. докл. рабочего совещания. – М.: ИЯ АН СССР, 1987. – С. 20–32.
2. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка / Н. Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1984. – С. 2–14.
3. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
4. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
5. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – [2 изд., доп.]. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 246 с.
6. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 232 с.
7. Загребельный П. Добрый дьявол / П. Загребельный. – К.: вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1968. – 188 с.
8. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
9. Іванчук Р. Бо війна – війною...; Через перевал / Р. Іванчук; художник-ілюстратор С. В. Кривенченко; художник-оформлювач Л. Д. Киркач-Осіпова. – Харків: Фоліо, 2008. – 447 с.
10. Іванчук Р. Хресна проща: роман-триптих / Р. Іванчук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 282 с.
11. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М.: изд-во Московского ун-та, 1970. – 230 с.
12. Ивин А. А. Логика: учеб. пособие / А. А. Ивин. – [изд. 2-е]. – М.: Знание, 1998. – 230 с.
13. Карцевский С. О. Сравнение / С. О. Карцевский // Вопросы языкознания. – 1976. – № 1. – С. 107–112.

14. Марчук Л. М. Функціонально-семантичний аспект градації в українській мові: [моногр.] / Л. М. Марчук. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. – 304 с.
15. Николаева Т. М. О функциональных категориях линейной грамматики / Т. М. Николаева // Синтаксис текста. – М.: Наука, 1979. – С. 37–48.
16. Новоселова О. А. Семантика оценочных прилагательных и их лексикографическое описание: (На материале русских говоров Сибири): дисс. ... канд. филол. наук / О. А. Новоселова. – Новосибирск, 1990. – 180 с.
17. Пеньковский А. Б. Некоторые вопросы изучения степеней качества прилагательных, наречий и категории состояния в русском языке / А. Б. Пеньковский // Актуальные проблемы лексикологии. – Новосибирск, 1977. – С. 127–129.
18. Пиаже Ж. Структуры математические и операторные структуры мышления / Ж. Пиаже // Преподавания математики. – М.: Учпедгиз, 1960. – С. 10–30.
19. Поцелуевский Е. А. Сравнительная степень и «свободное» употребление аспекты семантики / Е. А. Поцелуев // НДВШ. ФН. – 1984. – № 4. – С. 62–71.
20. Сепир Э. Градуирование / Э. Сепир // НЗЛ. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 43–78.
21. Тугаринов В. П. Философия сознания / В. П. Тугаринов. – М.: Мысль, 1971. – 180 с.
22. Тулина Т. А. О способах эксплицитного и имплицитного выражения сравнения в русском языке / Т. А. Тулина // НДВШ. ФН. – 1973. – № 1. – С. 51–62.
23. Фабело Корсо Х. Р. Оценочное отражения действительности и его роль в познавательной и практической деятельности: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филос. наук: Фабело Корсо Х. Р. – М., 1984. – 16 с.
24. Швачко С. А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках / С. А. Швачко. – К.: Вища школа, 1981. – 144 с.
25. Шевчук В. Три листки за вікном: роман-триптих / В. Шевчук: [передмова М. Жулинського]. – К.: Радянський письменник, 1986. – 587 с.
26. Шевчук В. У череві апокаліптичного звіра / В. Шевчук. – К.: Український письменник, 1995. – 205 с.
27. Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных / А. Н. Шрамм. – Л., 1979. – 134 с.
28. Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
29. Leisi E. Der Wortinhalt / E. Leisi. – Heidelberg, 1961. – 132 s.

Туранская В.Л.

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ПАРАМЕТРЫ КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ОЦЕНКИ В УКРАИНСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация

В статье рассмотрено понятие количественной оценки в лингвистическом плане, как универсальной категории, что выражает положительное или отрицательное отношение говорящего к содержанию речи. Проанализированы содержание и объем мыслительного понятие количественной оценки в сопоставлении с категорийным понятием оценки в широком смысле. Определен компонент категориальной структуры оценки и ее модальных аспектов, выделены критерии количественных оценок. Осуществлен анализ основных подходов к определению понятий «предмет/субъект» количественной оценки.

Ключевые слова: количественная оценка, предмет, субъект оценки, интерпретация, сравнение, линейные лексемы.

Turanska V.L.

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

PARAMETERS OF QUANTITATIVE EVALUATION IN UKRAINIAN ARTISTIC DISCOURSE

Summary

The notion of quantitative evaluation in linguistic aspect, as universal category, which expresses positive or negative attitude of the speaker to the content of speech has been studied in the article. The content and the value of cogitative notion of quantitative evaluation when compared with the categorial notion of evaluation in broad meaning have been analyzed. The component of categorial structure of evaluation and its modal aspects has been determined. The criteria of quantitative evaluations have been singled out. Analysis of the basic approaches to determination of the notions «object/subject» of quantitative evaluation has been conducted.

Keywords: quantitative evaluation, object, subject of evaluation, interpretation, comparison, linear lexemes.